

Verslag Themabijeenkomst

Erkenning van vergeten slachtoffers Tweede Wereldoorlog

 REINAERDE

altrecht

‘Vergeten Slachtoffers’

*Themabijeenkomst op donderdag 30 april 2015
over de geschiedenis van de Willem Arntsz Hoeve
ten tijde van de Tweede Wereldoorlog*

Het verslag en hoe nu verder

De aanleiding

De raden van bestuur van Altrecht en Reinaerde, de twee rechtsopvolgers van de vroegere Willem Arntsz Hoeve in Den Dolder, werden eind 2014 door historici op de hoogte gebracht van een - tot dan toe nauwelijks bekende - zwarte bladzijde uit de geschiedenis van deze plek.

Contact met nabestaanden van toenmalige patiënten die vraagtekens plaatsten bij het overlijden van hun dierbaren op de Willem Arntsz Hoeve in Den Dolder tijdens de Tweede Wereldoorlog, leidde het afgelopen jaar tot onderzoek door de historici dr. Cecile aan de Stegge en drs. Marco Gietema, die de geschiedenis van de Hoeve ten tijde van de Duitse bezetting onderzochten. Aan de Stegge onderzocht het overlijdensregister en maakte een sterfteberekening. Gietema studeerde af op de bestuurlijke perikelen en de exacte volgorde van gebeurtenissen. Uit hun gezamenlijk onderzoek blijkt dat het sterftepercentage onder de psychiatrische patiënten en mensen met een verstandelijke beperking op de Hoeve extreem hoog was ten opzichte van het percentage onder de ‘gewone’ burgerbevolking. Door voedselgebrek, overbevolking ten gevolge van evacuaties vanuit andere instellingen, zeer slechte hygiënische omstandigheden en nauwelijks verwarmde ruimten, blijkt ruim een kwart van de patiënten - tegen 1,7% van de burgerbevolking - de Hongerwinter in 1944 op de Willem Arntsz Hoeve niet te hebben overleefd.

Op donderdag 30 april 2015 werd een themabijeenkomst georganiseerd in het gemeentehuis van Zeist, waar zij hun bevindingen ten behoeve van nabestaanden en overige betrokkenen en geïnteresseerden presenteerden.

Besturen Altrecht en Reinaerde willen vervolgonderzoek

De bevindingen vormen voor de raden van bestuur van Altrecht en Reinaerde aanleiding om een regionaal vervolgonderzoek in te stellen en een landelijk vervolgonderzoek naar dit onderbelichte hoofdstuk in de Nederlandse geschiedschrijving over de psychiatrie te bevorderen. De onderzoekers gaan er namelijk van uit dat de hoge sterfte op de Willem Arntsz Hoeve geen op zichzelf staand feit was, maar onderdeel uitmaakt van een landelijk fenomeen.

Een terugblik op een bewogen, vruchtbare bijeenkomst

In zijn welkomstwoord merkt de burgemeester van Zeist, de heer Koos Janssen, op dat de vergeten slachtoffers, de patiënten van de Willem Arntsz Hoeve die de oorlog niet overleefden, ons vandaag bij elkaar hebben gebracht. Hij drukt zijn waardering uit voor het feit dat zovelen naar deze themabijeenkomst zijn gekomen. Refererend aan de schrijvende verhalen die uit het onderzoek naar voren zijn komen, benadrukt hij dat de gemeente Zeist graag de gastvrijheid biedt om ervoor te zorgen dat we alsnog recht kunnen doen aan deze vergeten groep mensen.

Erbarmelijke omstandigheden

In zijn inleiding wijst Paul Schnabel, voormalig directeur Sociaal en Cultureel Planbureau, op het feit dat het dit jaar 70 jaar geleden is dat een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. 'Dat betekent dat het overgrote deel van de huidige bevolking

Sprekers themabijeenkomst

Drs. Koos Janssen, burgemeester Zeist, welkomstwoord

Prof. dr. Paul Schnabel, voormalig directeur Sociaal en Cultureel Planbureau, inleiding

Drs. Bab Wilders, nabestaande en voormalig docent geschiedenis aan het Hervormd Lyceum Zuid te Amersfoort: 'Verhaal van de familie Hoffmann na de dood van Mien Hoffmann in Den Dolder'

Prof. dr. Johannes Houwink ten Cate, Hoogleraar Holocaust- en Genocidestudies Universiteit van Amsterdam/Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie: 'Europese mortaliteit ten tijde van het Derde Rijk'

Drs. Marco Gietema, historicus: 'Nazificering van de Willem Arntsz Hoeve'

Dr. Cecile aan de Stegge, historicus: 'Over sterfte in de psychiatrie, ook in Den Dolder'

Drs. Jacobine Geel, voorzitter GGZ Nederland: 'Een gevaarlijke herinnering'

Prof. dr. Richard Janssen, bestuurder Altrecht, sluit af.

die oorlog niet bewust heeft meegemaakt.' Hij vraagt zich af wat thans levende mensen indertijd wisten van de gruwelen en wat - ook in Duitsland - verborgen werd gehouden. Duidelijk is dat medewerkers van psychiatrische ziekenhuizen zich tegen het Duitse bewind hebben verzet. Die verhalen zijn bekend, maar ook is bekend dat dat verzet vooral betrekking had op Joodse patiënten en niet duidelijk is hoe het lot van de andere patiënten er precies uitzag. Door de gedwongen evacuaties van patiënten van instellingen aan de kust naar het binnenland, verbleven de patiënten vaak met een dubbele hoeveelheid personen op een kamer en werden de omstandigheden erbarmelijk. Bekend is dat op Zon en Schild patiënten moesten leven van een snee brood en een waterige kom soep per dag, zo'n 600 calorieën.

“Patiënten moesten leven van een snee brood en een waterige kom soep per dag”

Verhaal van een nabestaande

Bab Wilders, nabestaande en voormalig docent geschiedenis, vertelt het verhaal van Mien Hoffmann.

Mijn tante Mien Hoffmann werd geboren op 25 april 1913 in Amsterdam. Zij groeide op tot een intelligente en sportieve jonge vrouw, naar verluidt een echte gangmaakster op de korfbalvereniging. Op 15 december 1938 werd zij opgenomen in de Willem Arntsz Hoeve wegens zenuwzwakte; ze kon geen beslissingen nemen. Met enige regelmaat had zij echter nog wel contact met haar thuisfront. Na de spoorwegstaking van september 1944 werd dit laatste heel moeilijk; de familie kon niet meer naar Den Dolder reizen en zag dus ook niet hoe moeilijk de omstandigheden in het gesticht werden gedurende het laatste oorlogsjaar. Op 14 juli 1945 kregen haar ouders per post een uittreksel uit het bevolkingsregister van Zeist, waarin te lezen stond dat Mien op 31 januari 1945 overleden was. Spoorslags reisde haar vader naar Den Dolder en kreeg daar te horen dat zij 'vermoord' zou zijn. Na deze mededeling zou hij nooit meer geloven dat zijn weliswaar nerveuze, maar fysiek kerngezonde dochter aan een ziekte was bezweken. Toen hij later ook nog een brief van de gemeente Zeist kreeg met het verzoek alsnog haar begrafenis te betalen kon hij niet meer over Mien praten. Mien, en vooral haar onverklaarde dood, groeiden uit tot een tragisch familiegeheim.

Paul Schabel vraagt Bab Wilders toe te lichten welke last de familie hier van had. De gebeurtenissen hebben grote impact: Bab Wilders verhaalt dat zijn moeder (de zus van Mien), die ook leed aan een psychische kwetsbaarheid, panisch was voor een opname in de psychiatrie en erg bang was dat haar hetzelfde zou overkomen.

Extreem hoge sterfte op de Willem Arntsz Hoeve

Johannes Houwink ten Cate, hoogleraar Holocaust- en Genocidestudies aan de Universiteit van Amsterdam/Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, geeft een kort overzicht van de Europese mortaliteit ten tijde van het Derde Rijk. Hij schetst het feit dat tijdens de Hongerwinter 8 van de 10 burgers in Nederland verwerden tot bedelaars, omdat de voedselvoorziening tekort schoot. 'Dit bracht een grote maatschappelijke ontwrichting met zich mee. De bereidheid van mensen om voedsel tegen een redelijke prijs te verkopen werd steeds minder en schaarste leidde uiteindelijk ook geregeld tot diefstal. Toch was de sterfte onder de Nederlandse bevolking tijdens de oorlog niet veel hoger dan in perioden buiten de oorlog. Tot aan de Hongerwinter was de voedselvoorziening namelijk relatief goed. Echter op de Willem Arntsz Hoeve, zo blijkt uit het onderzoek, was de sterfte wel extreem hoog. De hoge sterfte van ruim 25% van de patiënten in de Willem Arntsz Hoeve was alleen te vergelijken met de sterfte in de ghetto's van Warschau en de steden van Wit-Rusland. Vraag die dit oproept is of er een actief programma was om patiënten in Nederland om te brengen.'

Het onderzoek bij de Willem Arntsz Hoeve

Marco Gietema, historicus, geeft aan dat hij tijdens zijn onderzoek 'Vergeten slachtoffers, over de geschiedenis van de Willem Arntsz Hoeve ten tijde van de Tweede Wereldoorlog' geen aanwijzingen heeft gevonden voor een dergelijk actief programma, maar wel voor verwaarlozing. De Willem Arntsz Hoeve kreeg al in 1942 een NSB-bestuur, Joodse patiënten werden uitgeleverd en er was sprake van overbevolking, veroorzaakt door de evacuatie van instellingen aan de kust. Zo woonden er op de Willem Arntsz Hoeve op zeker moment zo'n 1500 mensen, terwijl plek was voor 900. De Hongerwinter was zijns inziens niet de enige verklaring voor de hoge sterfte, want de patiënten waren al langer sterk ondervoed geraakt en ook met de hygiëne was het slecht gesteld. Allerlei voorzieningen, zoals kachels, brandstof en voedsel waren door de directie weggehaald en extra rantsoenen waren voor patiënten onbereikbaar.' Marco Gietema pleit eveneens voor vervolgonderzoek.

“Kachels, brandstof en voedsel waren door de directie weggehaald”

Snel landelijk vervolgonderzoek nodig

Historicus Cecile aan de Stegge, begeleider van het onderzoek van Gietema, bepleit al langer dat er meer aandacht nodig is voor het thema van de Nederlandse psychiatrie tijdens de Duitse bezetting. Zij toont zich verheugd over het feit dat Altrecht

en Reinaerde een landelijk vervolgonderzoek willen bevorderen. Waarom is dat vervolgonderzoek zo belangrijk? 'Omdat meer bekend moet worden over de effecten van de Duitse bezetting op de Nederlandse patiënten en hun personeelsleden en een verklaring gezocht moet worden voor het feit dat het 70 jaar geduurd heeft voor het besef doordringt dat zich tijdens de Duitse bezetting van ons land een torenhoge sterfte onder patiënten heeft voorgedaan. Zo bedroeg de sterfte bij de Willem Arntsz Hoeve tijdens de Tweede Wereldoorlog 25% van de sterfte in de gemeente Zeist als geheel. De raadsels en het collectieve zwijgen over dit aandeel veroorzaken veel ongemak bij nabestaanden. Dit moet doorbroken worden om uiteindelijk de namen van de vergeten slachtoffers te kunnen noemen.' Zij besluit haar betoog met de woorden: 'Wat ons interesseert is niet uitsluitend of hier een Duits en nazi-geïnspireerd masterplan aan ten grondslag lag. Ons interesseert vooral ook hoe gewone Nederlandse dokters en verpleegsters hun keuzes maakten.

“Waarom beseffen we ons nu pas dat de sterfte onder patiënten zo hoog was?”

Vergeeten kunnen we ons niet veroorloven

Jacobine Geel, voorzitter GGZ Nederland, sluit zich aan bij het pleidooi voor meer onderzoek en dus bekendheid over het lot van psychiatrische patiënten in de Tweede Wereldoorlog. 'Men zegt wel eens "Een mens sterft twee keer. Eén keer als hij dood gaat en een tweede keer als hij vergeten wordt."' Velen van deze groep patiënten blijken al veel eerder vergeten;

ze zijn opgelost in de tijd; we zijn het spoor kwijtgeraakt. Wat was het lot van hen die in die tijd aan de zorg van de instelling waren toevertrouwd? Het is belangrijk dat zij een plek krijgen in ons collectieve geheugen, want ieder mens is uniek en het waard om gekend te worden. We moeten deze periode koesteren als een gevaarlijke herinnering en voorkómen dat we deze fouten opnieuw maken. Vergeeten is een luxe die we ons niet - nog lang niet - kunnen veroorloven.'

Veel vragen zijn onbeantwoord

Duidelijk is dat de voordrachten, naast dat zij veel informatie opleveren, ook veel vragen oproepen. Vragen die voor het grootste deel nu (nog) niet beantwoord kunnen worden. Over de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn veel feiten bekend, maar in veel gevallen gaat het om (sterke) vermoedens en is vervolgonderzoek noodzakelijk. Vragen die onder de aanwezigen leven: bestond er een gericht beleid om ook psychiatrische patiënten en mensen met beperkingen in Nederland om het leven te brengen? Hoewel hier tot nu toe geen direct bewijs voor is gevonden, leeft dit vermoeden bij familieleden heel sterk en dit wordt door de sprekers ook als begrijpelijk betiteld. Hoe heeft het mysterieuze overlijden van hun verwanten de families beïnvloed? De heer Bab Wilders schetst de negatieve invloed van de gebeurtenis op zijn eigen familie. Een verpleegkundige vertelt dat zij ooit gehoord heeft dat ouders hun kinderen uit instellingen naar huis haalden, omdat zij vreesden dat het er gevaarlijk was. Kwam dat vaak voor? Marco Gietema

geeft aan deze verhalen ook te kennen, maar dat de redenen hiervoor niet duidelijk zijn. 'Dat ben ik aan het uitzoeken. Maar tot de bevrijding gingen ook nieuwe opnames in de Willem Arntsz Hoeve gewoon door. Dat vind ik eigenlijk wel vreemd.' Werden de patiënten gediscrimineerd en verwaarloosd en kregen zij inderdaad minder voedsel dan gewone burgers? Een lastig te beantwoorden vraag.

Feit is echter dat onder het personeel nauwelijks sterfgevallen bekend zijn. 'Onze indruk is daarom dat de patiënten minder kregen dan anderen; het is niet onwaarschijnlijk dat ook personeel voedsel stal', aldus Gietema. Een opmerking uit de zaal: psychiatrische patiënten werden als 'andere mensen' behandeld. Dat is toch altijd zo geweest? Pas in de jaren zeventig is sprake van enige emancipatie. Dit heeft ongetwijfeld een rol gespeeld. Er werd niet over psychiatrische problemen of verstandelijke beperkingen gesproken; er was en is veel stil verdriet.

Als reactie op één van de vragen uit het publiek, geeft Cecile aan de Stegge aan dat er in juni een congres plaatsvindt over 'uithongering in Duitsland'. Een verslag hiervan wordt gepubliceerd op de website www.vergetenslachtoffers.nl.

Erkenning is nodig

Bestuurder van Altrecht, Richard Janssen sluit de bijeenkomst af: 'Ik moet bekennen dat mijn reactie er één was van ongeloof toen ik de onderzoeksscriptie van Marco Gietema las: dit kan niet waar zijn. Ik ben blij dat we dit onderwerp met zijn allen hebben opgepakt. Deze episode moet transparant worden. Ik roep, mede namens Ella van Lingen, bestuurder van Reinaerde, een ieder op om mee te denken over hoe we het vervolgonderzoek kunnen vormgeven. We willen erkenning geven aan de slachtoffers, bij hun leven én sterven.'

www.vergetenslachtoffers.nl

Meer informatie over de themabijeenkomst en het onderzoek staat op www.vergetenslachtoffers.nl.

De onderzoekers

Dr. Cecile aan de Stegge is psychiatrisch verpleegkundige (St. Centrum St. Bavo, Noordwijkerhout, 1982) met een academische graad in filosofie en in gezondheidszorgbeleid (Leiden, 1988). Aansluitend werkte zij ruim zestien jaar als beleidsadviseur, aanvankelijk in Psycho-Medisch Streekcentrum Vijverdal te Maastricht, later bij de Raad voor de Volksgezondheid & Zorg te Zoetermeer en bij de ggz-instelling Adhesie te Deventer. In 2012 promoveerde zij aan de Universiteit Maastricht op de ontwikkeling van het psychiatrisch verpleegkundig beroep in Nederland.

“Iedereen zweeg over psychiatrische problemen of verstandelijke beperkingen”

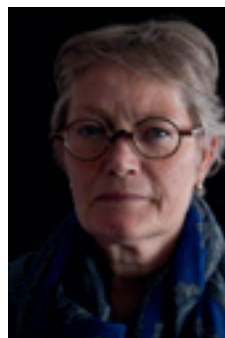

Foto: Milo van de Pol

Tijdens dit onderzoek kwam zij in aanraking met de hoge sterfte in psychiatrische ziekenhuizen gedurende de Duitse bezetting. Met ingang van medio april 2015 is Aan de Stegge geassocieerd onderzoeker bij het NIOD, instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Zij zal, in opdracht van Altrecht en Reinaerde, als lid van de kerngroep 'Vergeten Slachtoffers' werk maken van de analyse van de sterfte in de gemeente Zeist om zo de sterftepercentages van verschillende bevolkingsgroepen in de gemeente Zeist ten tijde van de oorlog duidelijk te maken.

Drs. Marco Gietema studeerde geschiedenis en filosofie aan de Rijksuniversiteit Groningen en rondde daarna een master Holocaust- en Genocidestudies af aan de Universiteit van Amsterdam. In 2014 was hij als onderzoeker verbonden aan het European Holocaust Research Institute (EHRI). Momenteel is hij werkzaam als onderzoeker in opdracht van Reinaerde en Altrecht binnen de kerngroep 'Vergeten Slachtoffers'. Hiervoor werkt hij zijn Engelstalige doctoraalonderzoek verder uit tot een Nederlandstalig boek. Hij zal op basis van uitgebreid archiefonderzoek en interviews met nabestaanden van medewerkers en patiënten een beeld schetsen van de manier waarop de medewerkers van de Willem Arntsz Hoeve zich door de oorlog heen hebben geworsteld en de omstandigheden waarin de patiënten verkeerden. Thema's als de nazificering van de inrichting, de evacuatie van psychiatrische inrichtingen uit de kustprovincies naar de Willem Arntsz Hoeve, de arrestatie van Joodse patiënten en de hoge sterfte onder de niet-Joodse patiënten zullen uitgebreid aan bod komen.

Foto: Kiki Petersen

Reinaerde en Altrecht willen de nabestaanden van patiënten duidelijkheid geven over de omstandigheden waaronder hun familieleden zijn gestorven. Daarmee geven de organisaties erkenning aan de groep vergeten slachtoffers die destijds aan hun zorg waren toevertrouwd. Dit past bij de missies van beide organisaties waarin zij zich ten doel stellen kwetsbare mensen te laten participeren in de samenleving en hun welzijn en zelfstandigheid te bevorderen.